

Rathenau Instituut

Position paper ten behoeve van het Rondetafelgesprek over de impact van intensief gebruik van digitale technologieën en middelen van de Tweede Kamercommissie voor Digitale Zaken

Het onderwerp van het rondetafelgesprek omvat veel aspecten, omdat welzijn verscheidene indicatoren kent. Het Rathenau Instituut heeft onderzoek gedaan naar gedrag op sociale media en de impact van digitalisering op terreinen als gezondheid, onderwijs, woonomgeving en arbeidsmarkt. In dit *position paper* richten we ons op de opgroeiende jeugd. Qua zelfontplooiing en sociaal contact heeft digitalisering de jeugd veel te bieden. Toch roept digitaal opgroeien ook zorgen op. Onder die zorgen ligt inmiddels een stevige kennisbasis, maar onzekerheden zijn er ook. Hoe we de digitale omgeving willen inrichten hangt echter niet alleen af van feitenkennis, maar ook van sociale en morele keuzes, die betrokken partijen met elkaar zullen moeten maken.

Wat weten we over dit onderwerp?

Zorgen omtrent intensief gebruik van digitale middelen door de jeugd worden in de samenleving breed geuit. We onderscheiden vier typen zorgen. Onze onderzoeksrapporten laten van een aantal van deze zorgen zien hoe ze zich in de praktijk manifesteren (zie bronnenlijst).

1. Ontwikkelzorgen

Qua *morele* ontwikkeling betreffen de zorgen onder meer normvervaging in omgangsvormen. Bij *mentale* ontwikkeling gaat het om concentratieverlies door constante afleiding. Op *sociaal* gebied bestaat de zorg dat relaties oppervlakkig worden. En *persoonlijke* ontwikkeling zou teveel door sociale media en algoritmen gestuurd worden. Verder is het een uitdaging om nieuwe vormen van leren (zoals *blended learning*) en formatief evalueren in het huidige onderwijs in te passen.

2. Veiligheidszorgen

Zorgen omtrent cyberveiligheid betreffen privacy, doxing, phishing en identiteitsfraude. Sociale veiligheid heeft betrekking op online ongewenst sociaal gedrag: cyberpesten, shaming, ongeautoriseerde sexting, wraakporno, bedreigingen en discriminatie.

3. Gezondheidszorgen

Overmatig schermgebruik leidt tot fysieke klachten als bijziendheid en overgewicht. Psychisch zijn er zorgen omdat digitale media een constante alertheid opwekken, wat stress veroorzaakt. Ook is bekend dat digitale middelen verslavend kunnen zijn, gevoelens van eenzaamheid kunnen oproepen en eetstoornissen in de hand werken.

4. Maatschappelijke zorgen

Maatschappelijk speelt de vraag of de jeugd gelijke kansen krijgt om zich te ontwikkelen en een plaats op de arbeidsmarkt te verwerven. Wat vraagt de arbeidsmarkt aan digitale vaardigheden? Hoe gaat de jeugd om met desinformatie en radicalisering? Wat betekent dat voor hun opkomend burgerschap?

De zorgen staan niet los van elkaar. Oppervlakkig sociaal contact werkt bijvoorbeeld door in de gezondheid. Ook hangen sommige zorgen samen met maatschappelijke trends die niet door de online omgeving komen, maar daar wel door worden versterkt. Al bestaande prestatiedruk neemt bijvoorbeeld toe door digitale middelen: tools in het onderwijs intensiveren het meten, en prestaties zijn op sociale media extra zichtbaar.

Wat weten we nog niet over dit onderwerp en wat zouden we willen weten?

Ons onderzoek roept kennisvragen op. Eén voorbeeld: in het primair onderwijs wordt op grote schaal met adaptief leer materiaal gewerkt dat de leerstof automatisch afstemt op het niveau van de leerling. Dit moet de leeropbrengst verhogen, maar het is onvoldoende zeker of dat klopt, en of de meerwaarde opweegt tegen de nadelen van dit onderwijs, zoals toename in schermtijd.

Tegenover de zorgen van digitalisering, staan voordelen zoals toegang tot informatie die helpt om de wereld beter te begrijpen, apps die helpen gezonder te leven en nieuwe mogelijkheden voor expressie en om gelijkstemden rond een belang te organiseren. Ook verschilt de impact van de digitale middelen per individu. Tevens tonen de gevolgen van intensief gebruik van digitale middelen zich soms pas op lange termijn, waardoor het moeilijk is om causale verbanden hard te maken. Bijziendheid kan bijvoorbeeld meerdere oorzaken hebben.

Uit deze kanttekeningen moet niet de verkeerde conclusie getrokken worden dat de zorgen onterecht zijn. Wel is het moeilijk om generiek te zeggen wat goed is en wat niet. Per context spelen er keuzes waar misschien soms een negatief effect op de koop toe genomen moet worden. Die keuzes moeten met zoveel mogelijk kennis onderbouwd zijn. Maar ze vragen vooral om een sociale en morele afweging van betrokken beleidsmakers, scholen, ouders en jongeren.

Welk beleid is nodig?

Dialogo over het ontwerp van de digitale omgeving

Er is meer reflectie nodig op de inrichting van de digitale omgeving. Welke visie hebben we bijvoorbeeld op de verhouding tussen leren op school en leren thuis? Hoe kijken we aan tegen kwaliteit van leven, samenzijn, leren en werken in een digitale wereld? Hoe gaan we om met botsende waarden en belangen? Een dialoog over deze vragen kan gevoerd worden in de context van de waardengedreven aanpak van digitalisering die het kabinet voorstaat.

Het is daarbij zaak om aandacht te besteden aan de mechanismen die schadelijk online gedrag in de hand werken zoals selectie, dataficatie, commodificatie, amplificatie, hyperconnectiviteit, openbaarheid, onmiddellijke beschikbaarheid, wanorde, afzondering en anonimiteit. Hoe spelen de ontwerpkeuzes van platformen op deze mechanismen in? Welke partijen profiteren daarvan en welke juist niet en ondervinden de nadelige effecten?

Eenvoudig is het aanpakken van mechanismen niet. Opheffen van anonimiteit, bijvoorbeeld, zal helpen om online haat terug te dringen, maar beperkt ook ruimte voor klokkenluiders om misstanden aan te kaarten (denk aan de #metoo beweging). Een maatregel kan dus wel helpen om een negatief effect te bestrijden, maar kan tegelijk een positief effect tenietdoen.

Ondersteuning bieden waar dat nodig is

Slachtoffers van online wangedrag moeten worden geholpen. Empowerment van de jeugd vraagt om het aanleren van digitale vaardigheden. Dat geldt ook voor leerkrachten – maak dat onderdeel van de lerarenopleiding. Daarbij zijn online normen omtrent schadelijk gedrag nu nog te vaag. Dat geldt ook voor eigendomskwesties: van wie is data die digitaal gedeeld wordt en wie bepaalt wat daarmee wordt gedaan? In beide opzichten is meer duidelijkheid wenselijk.

Stimuleren van kennisopbouw en faciliteren van kennisuitwisseling

Samenwerking tussen meerdere partijen is nodig. Bij de aanpak van ongeautoriseerde sexting en wraakporno kunnen platformen worden aangesproken op contentmoderatie. Maar het is ook een zaak van de politie, slachtofferhulp, belangenorganisaties en de onderwijssector. Digitale leermiddelen vragen om vak kennis van leerkrachten, informatici én juristen. Het stimuleren van kennisopbouw en het faciliteren van kennisuitwisseling is en blijft daarom van groot belang.

Bronnen

Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2023). *#Geen paniek. Gezondheid, jongeren en hun digitale omgeving*. Den Haag.

Rathenau Instituut (2022). *Naar hoogwaardig digitaal onderwijs*. Den Haag (auteurs: Karstens, B. en L. Kool, m.m.v. A. Lemmens, S. Doesborgh & R. Montanus).

Rathenau Instituut (2021). *Online ontspoord. Een verkenning van schadelijk en immoreel gedrag op het internet in Nederland*. Den Haag (auteurs: Huijstee, M. van, W. Nieuwenhuizen, M. Sanders, E. Masson & P. van Boheemen).

Rathenau Instituut (2020). *Werken op waarde geschat. Grenzen aan digitale monitoring op de werkvloer door middel van data, algoritmen en AI*. Den Haag (auteurs: Das, D., R. de Jong & L. Kool, m.m.v. J. Gerritsen).

Rathenau Instituut (2020). *Nep echt. Verrijk de wereld met augmented reality*. Den Haag (auteurs: Snijders, D., E. Masson, S. Doesborgh, R. Groothuizen & R. van Est).

Rathenau Instituut (2020). *Rathenau Manifest: Stel nu 10 eisen aan de digitale samenleving van morgen*. Den Haag.

Rathenau Instituut (2020). *Digitale dreigingen voor de democratie. Over nieuwe technologie en desinformatie*. Den Haag (auteurs: Boheemen, P. van, G. Munnichs & E. Dujsa).
